

ԹՈՒՔԱԽՏԸ

ԵՒ ԲԺՇԿՈՒԹԵԱՆ ԱՐԴԻ ՄԻՋՈՑՆԵՐՆ

ԻՐ ԱՌՋԵՒՐ ԱՌՆԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

— ❦ —

Զկայ հիւանդութիւն մը՝ որ թոքախտին չափ զբաղեցուցած ըլլայ բոլոր աշխարհիս գիտնականները. չկայ նաեւ հիւանդութիւն մը՝ որուն դէմ հնարուած ըլլան այնքան բազմաթիւ դեղեր : Ամէն մարդ գիտէ թէ թոքախտի պատճառը միջրոպ մ'է՝ որ *Koch* էն գտնուած ըլլալուն համար՝ *Koch* ի միջրոպ կը կոչուի : Ներկայապէս՝ երբ գիտութիւնն այնքան յառաջադիմած է, երբ թոքախտի դէմն առնելու այնքան ջանքեր եղած են ունինք արդեօք միջոցներ՝ այս միջրոպները մեղցրնելու, այսինքն ունինք յատուկ (*spécifique*) դեղ մը որով կարենանք անպատճառ հիւանդ թոքերը առողջացնել : Անշուշտ ոչ. սակայն պէտք ենք յուսահատիւ. դարձեալ ոչ, քանի որ այսօր բժշկութիւնն ունի իր ձեռքին տակ այնպիսի միջոցներ՝ որոնց միացումը ըստ բաւականի ուժեղ զէնք մը կազմեն այս հիւանդութեան դէմ : Թողուածիս նպատակը պիտի ըլլայ ծանօթացնել ընթերցողներուս բոլոր այն գլխաւոր դեղերը, ներմուծումներն (*injection*) են. որոնք այժմ ի գործ կը դրուին այս հիւանդութեան դէմ. պիտի քննենք նաեւ թոքախտի ժառանգականութեան խնդիրը :

Այսօր չկայ և ոչ իսկ մէկ գիտնական՝ որ չ'ընդունի թոքախտին բուժելի ըլլալը. երբ 1883ին Պեպլինի բժշկական ընկերութիւնը կը հարցնէր իր անդամներուն թէ թոքախտը բուժելի՞ է թէ ոչ. ամենքն ալ քիչ բացառութեամբ այո՛ կը պատասխանէին. արդէն ի՞նչպէս կարելի է այդ իրողութիւնը չ'ընդունիլ՝ եւր արիւն թքնոդ թոքախտաւորներն անգամ կը բուժուին ինքնաբերաբար, կոտուելով միջրոպին դէմ պարզ իրենց ոյժերովն և յաղթող հանդի-

սանալով. արդ՛ չ'ենք կրնար միթէ այս բնական ոյժին միացնել բժշկութեան տրամադրութեան տակ գտնուող միջոցներն ալ ու բուժել այն անհատները՝ որ բաւական ոյժ չ'ունենալով՝ այս հիւանդութեան զոհ կ'երթան անտարակոյս : Այժմ ժողովրդեան մօտ ծիծաղելի դարձած է թոքախտի բուժելիութեան խնդիրը՝ տեսնելով անդադար շատ մը դեղերու կամ միջոցներու իրարու յաջորդելն և անոնցմէ ոչ մէկուն միայուն արժէք մ'ունենալն, և այսպէս գրեթէ առասպել մը դարձած է թոքախտի բուժելիութիւնը : Բայց հոս կ'ուզեմ մի քանի խօսք ըսել ու պարզել ատոր պատճառը. իրօք քառորդ դար մ'է որ շարունակ կը լսենք թոքախտի առողջացման գիտին հռչակուելը՝ փողերու ձայնով. արդ՛ ասոնցմէ շատերը շատախօսներու գործեր են և կամ այնպիսի մարդոց՝ որոնք անուն հանելու և հռչակ ստանալու ախտէն բռնուած են, սակայն կայ մաս մ'ալ որոնց ըսածը ճշմարիտ է և գիտական արժէք ունի : Օրինակ, գիտնականին մէկը հիւանդաշնոյի մէջ գտնուող թոքախտաւորներու վրայ փորձելով իր մէկ գտած դեղը՝ կը տեսնայ որ ապաստած արդիւնքը կու տայ և իսկոյն կը հրատարակէ զայն լրագիրներու մէջ. ուրիշ գիտնական մը փորձելով նոյն դեղը, խեղճ, աղքատ գիւղացիի մը վրայ՝ որ ապրելու համար ստիպուած է աշխատիլ — հետեւաբար աւելի ժանտացնել թոքախտը — տարակոյս չկայ թէ ուրիշ եզրակացութեան կը յանգի և դեղը անօգուտ կը յայտարարէ. բայց ասով նախորդ գիտնականին արժէքը չի կորսուիր. իր գիւրդը կը մնայ և օգտակար կ'ըլլայ այն պարագաներուն մէջ՝ որ ասոյի անգամ իր օգտակարութիւնը ցոյց տայ :

Ուրիշ մասնագէտներ՝ մի միայն թոքախտին երեւոյթները բժշկելու կերպը գտնալով, (հազը, ջերմը, քրտինքը, և այլն) կը կարծեն թոքախտը բժշկած ըլլալ ու կը հրատարակեն իրենց գիւրդը. ուրիշ փորձողներ՝ նոյն արդիւնքն ստանալով իրենց հիւանդներուն վրայ՝ կը սկսին զովաբանել հնարողը, պարզ առ երեւոյթ ապաքինում.

ներ ստանալով, հիւանդները՝ որոնց վրայ փորձը կ'ըլլուի՝ կը սկսին ուրախանալ, վասն զի ազատած ըլլալով զիրենց նեւ ղող երեւոյթներէն՝ ինքզինքնին առողջ կը զգան. սակայն դժբաղդաբար շատ ժամաւ նակ չ'անցնիր ու կրկին ամէն ինչ իր նախկին վիճակին կը վերադառնայ, յառաջ բերելով ամէն կողմէն յուսախաբուծիւն և պարսաւներու հեղեղ մը՝ հեղինակին գլխուն — Ուրիշ բժիշկ մ'ալ դեղի մը լաւութիւնը փորձելու համար կ'երթայ անոր օգուտները տեսնելու արդէն իսկ մեռնելու մօտ եղող թոքախտաւորներու վրայ. արդ բնական է որ ինքը բողբուովին ուրիշ արդիւնքներ պիտի ստանայ։ Ասոնք իրողութիւններ են՝ որ գիտնականներուն վրայ ազդեցութիւն չ'են ըներ, սակայն դժբաղդաբար կ'ընեն ժողովրդեան վրայ, մանաւանդ այս հիւանդութեամբ տառապողներուն, որ իսկոյն կը յուսահատին իրենց հիւանդութեան անուճը լսելով միայն, քանի որ գիտեն թէ նա անբուժելի է. այս ամէնը կարեւորութիւն մը պիտի չ'ունենար՝ եթէ այս հիւանդութեան վրայ մեծապէս չ'ազդէին հոգեկան տրամադրութիւնները, թոքախտաւորը ամենաբզգայուն տէկն է, և չի կայ յուսահատութիւնէն աւելի ֆիսսակար տարր մը իրեն համար։ Ո՛վ չի գիտեր թէ թոքախտաւորի մը համար՝ ձեռքի բարեկամական սեղմում մը աւելի ազդեցութիւն կ'ընէ քան որ և իցէ դեղ. այս կէտին վրայ է որ աւելի պիտի ծանրանան թէ՛ բժիշկը, թէ՛ զինք շրջապատողները ու ջանան ամէն կերպով որ իրենց հիւանդը չի յուսահատի. միշտ իրեն պէտք է կրկնել թէ բժշկուելու կարելի է և թէ այդ՝ իր ձեռքն է։ Այսօր բժշկութիւնը թոքախտին դէմ կը մագառի և զայն կը յաղթահարէ հետեւեալ միջոցներով։

Ա. — Դեղերով կամ ուրիշ միջոցներով՝ զորս յետոյ պիտի տեսնենք։

Բ. — Կէտ առ կէտ զործադրելով պարագային յարմար առողջապահական կանոնները,

Գ. — Լաւ օդ, լաւ սնունդ տալով հիւանդին։

Այս վերջինը ամենէն կարեւորն է, վասն զի ինչ միջոց ալ առնուի թոքախտին դէմ՝ երբեք պէտք չ'է մոռնալ *Peter professeur* ըսածը թէ՛ «ամէն բանէ առաջ լաւ ինամեցէք թոքախտին ստամոքսը»։

Եւ յիշուի այն թոքախտաւորները՝ որ ուժով ստամոքս ունին, լաւ կ'ուտեն ու կերածին կը մարսեն, անպատճառ կ'անողլան և թոքախտի մը բժշկութիւնն սկսելու համար՝ հարկ չկայ սպասել որ հիւանդը արիւն թքնէ կամ իր թուրին մէջ *Kochi* միջբրպիւններ երեւան զան, վասն զի այն ժամանակ հիւանդութիւնն արդէն իսկ ըստ բաւականի յառաջացած է. խիստ միջոցներ ձեռք պէտք են առնուիլ դեռ նախաթոքախտային շրջանին մէջ՝ ուր պէտք է վարակուող հիւանդը՝ բերանաբաց շնչել տալ ու մտիկ ընել թոքերուն. հիւանդ տեղերուն մօտ չ'են լսուիլ այն սովորական աղմուկները որ կը լսուին առողջ կուրծքէն. ստէպ կասկածի տեղիք կու տայ նաեւ երկայն ժամանակէ ի վեր տեւող արորժակի պակասը, շուտ յոգնելու և այլն... Ըստ *Maraglianof* շնչաւորութեան ժամանակ արտասովոր աղմուկ մը, այլ մը՝ մեզ հասկցնել կուտան թոքախտի գոյութիւնը դեռ թուրին մէջ միջբրպիւններ չ'երեւցած. այս շրջանին մէջ ընդհանրապէս կը տեսնուի որ ներշնչութեան (*inspiration*) ժամանակ ենթերակային (*sopraclavicolare*) մասը՝ — փոխանակ հաւասար կերպով շարժելու երկու մասերուն վրայ ալ՝ աւելի վար կ'իջնայ այն կողմը՝ որ հիւանդ է. այս նախաթոքախտային շրջանը այսօր ամէն տեղ ընդունուած է, նաեւ իտալիա՝ Հոովմայ բժշկական Դ համաժողովէն վերջ։

Երբ բժիշկ մը հիւանդի մը թոքախտ ըլլալն հաստատէ, պէտք է իսկոյն իրեն իմաց տայ, վասն զի ըստ իս ոճիւր մ'է ձգել որ այսպիսի անհատներ անգիտակից իրենց արխտին՝ ամէն կողմ սերմանեն իրենց թուրով այս հիւանդութեան

միջրդպնեքը: Բժշկին պարտականութիւնն է հասկցնել հիւանդին այն վտանգներն որուն ինքն ենթակայ է և որոնց կ'ենթարկուին նաեւ զինք շրջապատողները. այսուհանդերձ այս յայտնութիւնը կոշտաբար պէտք չ'է ընել, այլ մեծ վարպետութեամբ և վերջին ծայր գզուշութեամբ¹. Բժշկին պարտականութիւնն է նաեւ բացատրել թոքախտաւորին ինչ որ ինք պիտի գործէ իր առողջութեան համար, վասն զի հիւանդները կը կատարեն սիրով և ճշտութեամբ այն բաները՝ որոնց համոզուած են. ու այսպէս բժիշկը բան մ'ալ հիւանդէն զաղտնի պիտի չպահէ: Դեռ բուն դեղերուն և միջոցներուն չ'անցած՝ կ'ուզեմ մի քանի խօսք բնել թոքախտի ժառանգականութեան վրայ և յայտարարել թէ թոքախտը ժառանգական հիւանդութիւն մը չ'է, որչափ որ ժողովրդեան մէջ հակառակ կարծիքը տարածուած ըլլայ, ժառանգական ըլլալու համար հիւանդութիւն մը՝ պէտք է որ սաղմը (foetus) և տղան՝ ծնած ժամուն իսկ՝ նոյն հիւանդութեամբ վարակուած ըլլան, արդ այս բանս՝ թոքախտին նկատմամբ՝ գոյութիւն չունի, եւ թէ ոչ բացառութեամբ. տղան ծնելով և ապրելով նոյն վայրին մէջ ուր իր ծնողքը թոքախտ ևր տառապին՝ յետոյ ինք ալ բնականաբար թոքախտաւոր կ'ըլլայ, ինչպէս որ կրնայ ըլլալ ուրիշ որ և իցէ մարդ մը. բայց այդ ըսել չ'է թէ տղան ժառանգականութեամբ է որ ստացաւ այս հիւանդութիւնը: Ժառանգական հիւանդութիւն մը պէտք չ'է շփոթել յետոյ ստացուած հիւանդութիւններուն հետ. թոքախտաւորներու տղաքը կարելի է ազատել հեռացնելով գիրեքը իրենց ծնողներէն. արդէն Maffucci սպացուցած է թէ սաղմային հիւանդները թոյն մ'են Kochi միջրդպնեքուն. շատ հաճախակի է որ թոքախտաւոր մօր մը միջրդպնեքը անցնին իր արգանդը, սակայն այդ չի բաւեր հիւանդութիւն մը ստեղծելու հա-

մար. պէտք է որ այս վերջիններս յաղթական ալ ելլան:

Միւնիխ, Նիւրնբերգ և այլ քաղաքներու մէջ՝ ուր թոքախտաւորներէ ծնած տղաքներու համար մասնաւոր հիմնարկութիւններ կան, դիտուած է թէ այս փոքրիկներէն տասը տարին անգամ մը՝ մէկը միայն թոքախտի զոհ կ'երթայ. մինչդեռ իրենց իմէ իրօք ժառանգականութեամբ առնէին այս հիւանդութիւնը, մեռնողներու թիւը իրենց մօտ շատ աւելի բարձր պիտի ըլլար քան ինչ որ է այժմ. ասոնց փաստեր են՝ որոնք բացայայտ կը ցուցնեն թէ թոքախտը ժառանգական հիւանդութիւն մը չէ: Թէ թոքախտը փոխանցական հիւանդութիւն մ'է՝ հարկ չի կայ վրան ծանրանալն իսկ, քանի որ զարեւր է ի վեր օրինակները կ'ապացուցանեն զայն և քանի որ թէ՛ գիտուն թէ՛ տգէտ՝ ամենքն ալ առանց բացառութեան կ'ընդունին: Թոքը հիւանդութեան տարածման ամենէն զիտաւոր ազդակը ճանչցուած է ժողովուրդէն և իրաւամբ ալ, քանի որ թոքախտաւորը 24 ժամուան մէջ 240.000էն մինչեւ չորս միլիառ միջրդպ դուրս կուտայ իր թուրքով. և Պեուրնի բժշկական համաժողովին մէջ ապացուցուած է թէ ինչպէս բուր տարին չորցած թուրքն գետինը մնացող միջրդպները դեռ թունաւոր էին ու կը դիմանային նոյն իսկ 10 ամիս արուեստական սառեցման և հալման. Gran-cher՝ ալ ապացուցուց թէ ինչպէս չորցած թուրքն միջրդպները երեք ժամ շարունակ հարկը աստիճանին բռնուելով դեռ իրենց կենդանութիւնը չ'էին կորսնցնիր. որով չորցած թուրքէն է որ աւելի պէտք է զգուշանալ: Միջրդպը կազմուածքին մէջ երեք զիտաւոր ճամբաներէն կրնայ մտնել:

1⁰ Ենլատարեան գրքարաններէն.

2⁰ Մարտոպոլսեան գրքարաններէն.

3⁰ Մորթէն կամ Լորձամաշկերէն (muqueux) (այս երբորդը հազուագիւտ է):

Միջրդպներն ուսկից որ ալ մտնան՝ իրենց սիրած վայրը թոքերն են: Առջի պարագային՝ վարակման միջնորդը օդն է,

1. Ծանօթ. — Հիւանդութեան ինչ ըլլալը կարելի է ծածկել մի միայն յոյժ կտրուած հիւանդներուն:

խակ եկրորդինը՝ սնունդը . առաջինը ուղղակի ճամբայ մըն է մինչդեռ եկրորդը անուղղակի . թէ կերակուրներէն մարդս կրնայ վարակուիլ՝ տարակոյս չկայ, բայց բնական է որ հոս վարակումը աւելի դժուար է, վասն զի ինչպէս գիտենք մեր ստամոքսը կ'արտադրէ ուժեղ հիւթեր , նոյն իսկ թթուակներ՝ ինչպէս քլորատային թթուակը (acide chloridrique), որոնցմէ միջրոպները մեծաւ մասամբ կը փնասուին կամ կը մեռնին . շատերն ալ կ'ելլեն կը մտնեն . որպէս զի մէկը կարենայ ստամոքսի միջոցաւ վարակուիլ՝ պէտք է որ իր ստամոքսը արդեւ աքուած ըլլայ . արդէն ամէն միջրոպ որ մտնայ՝ անպատճառ հիւանդութիւն յառաջ չի բեր . նոյն իսկ թոքերը՝ հիւանդանալու համար՝ պէտք են նախապատրաստուած ըլլալ, այսինքն տկարացած ուրիշ հիւանդութեան մը պատճառաւ : Ընդհանուր տկարութիւնն ալ կրնայ թոքախտին նախապատրաստուողն ըլլալ . տարբեր արուեստներն ալ տարբեր ազդեցութիւն ունին . այսպէս հարիւրի վրայ կը գտնենք 66 թոքախտաւոր՝ սրճարանը ժառայող, փողոցը աւլող, բեռնակիրներ ևն... 45՝ նշատողական կեանք ունեցողներու մէջ, 25 բաց օդ աշխատողներու մօտ, իսկ մի միայն 11 մշակներու քով :

Արեան միջոցաւ թոքերէն զատ կրնան վարակուիլ նաեւ ուրիշ մասեր ալ զաւանգան հիւանդութիւններ յառաջ բերելով, ինչպէս ոսկորներն, ոսկրագոգիւրը . ըզեզը և ողնաձուծը՝ վերջին վարակուողներն են : Kochի միջրոպին հետ թոքախտաւորներու քով կը գտնուին նաեւ ուրիշ շատ մը միջրոպներ՝ ըստ ոմանց անֆասս, ըստ ուրիշներու՝ իրենց ջերմին պատճառ . սակայն Strauss Բարիզի համալսարանին դասատուն ապացուցուց թէ այս վերջիններս չ'են կրնար ջերմի պատճառ ըլլալ քանի որ երբէք արեան մէջ չ'են գտնուիր : Ըստ իրեն այս եկրորդական միջրոպները Kochի միջրոպին՝ տեղ կը պատրաստեն : Ախտաբաններն համաձայն չ'են որոշելու համար այն զերը զոր ունին Kochի միջրոպները

այս հիւանդութեան մէջ . և մեզ յայտնի չէ թէ արդեօք իրենց մեքենայութիւնն է որ կ'ազդեն թոքերուն վրայ յառաջ բերելով այն յատուկ փոփոխութիւնները՝ թէ իրենց գործածած նիւթերով կամ թոյներով է որ կ'ազդեն . մութ է նաեւ այն կէտը թէ ինչո՞ւ մի քանի տեսակ անասուններ (շուն, այծ ևն...) թոքախտի ենթակայ չ'են . որպէս զի գիտութիւնը այսպիսի հարցումներու պատասխան կարենայ տալ՝ դեռ ժամանակի կարօտ է :

ԱՌՈՂՋԱՊԱՀԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ

Անկարելի է որ և իցէ թոքախտաւորի մը առողջացումն ստանալ, առանց առողջապահական կանոններու խիստ գործադրութեան . եթէ օրին մէկը՝ ինչպէս ամենուն փափաքն ալ է՝ գտնուի թոքախտին դէմ յատուկ (spécifique) զեղ մը՝ կարելի պիտի չ'ըլլայ այս պարագային ալ որ և իցէ օգուտ մ'ունենալ՝ քանի որ հիւանդը միշտ կրնամալարական վտանգի մէջ պիտի գտնուի : Անգլիոյ մէջ՝ պարզ առողջապահական կանոններուն խստիւ գործադրութեամբ՝ մեռելութեան թիւը 100ին երկուք ու կէսէն՝ իջած է մէկ ու կէսի !... զանց կ'առնեմ ուրիշ օրինակներ ալ բերելու վստահ ըլլալով որ ամէն ոք համոզուած է ասոնց օգտին վրայ :

Թոքախտաւորը պէտք չ'է գետնը թքնէ և ոչ ալ իր թաշկինակին մէջ, վասն զի այս վերջինս շարունակ ձեռքերուն միջոցաւ, զգեստին երեսին ամէն կողմ քսուելով՝ մշտնջենաւորապէս միջրոպը հիւանդին չորս կողմը կը պահէ . այլ պէտք է թքնէ շուր պարունակող ամանի մէջ (շուրին կարելի է հականեխական (antiséptique) նիւթեր աւելցնել), որու բերանը միշտ գոց պէտք է մնայ մանաւանդ ամառ ատեն . ճանճերու միջոցաւ միջրոպի տարածման առիթ չի տալու համար՝ թքնամաններն պէտք են պարպուիլ արտաքիններու մէջ ու յետոյ եռացուիլ առ նոսրաց ձինգ վայրկեան ատենց յատկացուած ամանի մը մէջ : Թոքախտաւորը պէտք է ստեպ լուայ բն-

րանը (մօրուըը եթէ ունի) ձեռքերը են...
իր ապրած սենեակը լուսաւոր պէտք է
ըլլայ, պատուհանները պէտք է բոլոր օրը
բաց մնան. լոյս և օդ երկու թոյներ են
միջբրտանելուն համար. բաց պատուհան-
ներով սենեակի մէջ ուր թոքախտաւորը
կ'ապրի՝ միջբրտանելուն թիւը երկու վայր-
կեանէն մէկ լիզը օդոյ մէջ 620էն եր-
կուրի կ'իջնեն. ասկից յայտնի կ'երեւի թէ
ինչ ազդեցութիւն ունի սենեակի մը ստէպ
օդոյ փոփոխութիւնն. ասկից զատ ապա-
ցուցուած է որ մարդ իր մարմնէն թոյներ
կ'արտադրէ (antotoxine) որոնք ստէպ
պատճառ են շատ մարդէ բնակուող սենեակի
մը մէջ մի քանիներուն նեղարտութիւն կամ
մարում պատճառելու. որով զոց պահուած
սրահի մը օդոյ փնասն չ'է կայացած՝ ինչ-
պէս առաջ կը կարծուէր, թթուածինի
(oxygène) պակսելուն և բնածխական
թթուելի (ac. carbonique) շատնալուն
մէջ, հապա միջբրտանելու մնայութեան և այս
թոյններուն մէջ, Մարդէն կամ անասուն-
ներէն դուրս ելած թոյններուն գոյութիւնը
ապացուցանելու համար մենք կրնանք եր-
կու անասուններ յատուկ արկիւր մը մէջ
զոցել և իրենց տալ պէտք եղած կերա-
կուրը, թթուածինը և առնել արտադրած
բնածխական թթուելին. այսու հանդերձ
անասուններն կը մեռնին նոյն իսկ իրենց-
մէ արտադրած թոյներով (antotoxine):

Թոքախտաւորի կեցած սենեակը ձեռ
ատեն պէտք չ'է 15° 16° աստիճանէն ա-
ւելի ըլլայ. և վառարան կամ ջերմա-
բաշխներ ընդունող սենեակներու մէջ պէտք
է թաց լաթեր փռել, արգիլելու համար
օդին չորնալը. — վասն զի դիտուած
է որ այսպիսի պարագաներու մէջ թո-
քախտաւորներու բերանը կը չորնայ, ո-
րով իրենց ստիպուած կ'ըլլան իրենց թու-
ըը կլլելու փոխանակ դուրս հանելու՝ ի-
րենց պարունակող թոյներովն՝ հանդերձ,
որոնք ըստ ոմանց յետոյ իրենց ջերմի
պատճառ կ'ըլլան:

Փոքրիկ տղաք պէտք է հեռացուին թո-
քախտաւորի մը ցովէն, վասն զի իրենց
անգիտակցաբար ամէն ինչ կ'առնեն և
բերանին կը տանին. — Գիշերը թոքախ-
տաւորներու պառկած սենեակը պէտք է
մասնաւոր ծակեր ունենայ, որոնք օդը
մաքրելու պիտի ծառայեն. վարժուողներն
կրնան բաց պատուհանով ալ պառկիլ
(փեղկներն և վայրագոյրները գոցելով).
բայց այս միջոցը որչափ որ լաւ արդիւնք-
ներ բերէ Գերմանիա, Անգլիա՝ մեզ հա-
մար են վտանգաւոր կը սեպեմ, այսու
հանդերձ անոնք որ կ'ուզեն այսպէս պառ-
կիլ պէտք են լաւ ծածկուելէ աւելի՝ մար-
մինը լաւ սեղմեն լաթերով և անկողին
մասնէն: Հովանաւորուած սենեակ մը
գիշեր ժամանակ զոց սենեակէ մը հա-
զիւ երկու աստիճան տարբերութիւն ու-
նի և երէք + 10° աստիճանէն վար
չ'իջնար: Խոնաւ օդը փնասակար ըլլալով
թոքախտաւորներուն պէտք են մշուշոտ
օրեր պատուհանին զոց պահել: Երբ հի-
ւանդը վարկուտ է և չ'ուզեր որ և իցէ
կերպով գիշեր ատեն իր սենեակին օդը
մաքրել տալ, այն ժամանակ L'éprouvette
հանճարեղ գործիքով կարելի է օդը փո-
խել տալ: Յերեկը այն թոքախտաւորներն
որոնք օդոյ դարմանը կ'ընեն, պէտք են
երթալ մասնաւոր քիւղքներու մէջ, զոր ա-
մէն sanatorium ունի, երկնալ ու հան-
գիստ հանգիստ շնչել. քալելը և յոգնիլը
թշնամի են թոքախտաւորներուն. առաւօտը
կէսէն մէկ ժամ և ճաշէն վերջ մէկէն եր-
կու կրնան քալել առանց շատ յոգնելու.
վասն զի յոգնիլը ոյժի վատնում մ'է,
մինչդեռ հիւանդը ոյժի պէտք ունի իր
հիւանդութեան դէմ կռուելու համար: Այկայ
որ և իցէ կլիմայ մը որ մասնաւոր ազ-
դեցութիւն ունենայ թոքախտի միջբրտան
վրայ. չկայ նաեւ զգալի տարբերութիւն
մը, լեռնային, ծովային և դաշտային օ-
դերուն մէջ, ամէն օդ լաւ է բաւ է որ շատ
խոնաւ և շատ չոր չ'ըլլայ: Դարմանն
սկսելու համար բարեխառն կլիման ամե-
նէն լաւն է, վասն զի տաք երկիրներու
մէջ մարտդութիւնը դժուարաւ կ'ըլլայ,

1. Պարաստուած նոյն միջբրտանելն. —

Թուլութիւն կու գայ մարդուս վրայ, մինչ-
դեռ ցուրտ երկիրներուն մէջ Թորքախտա-
ւորը ստիպուած է ցուրտից դէմ կուռելու-
համար սպառուածն ընկելու շատ մը զօրեղ
տարրերու (énergie) որոնց նա պէտքն ու-
նի, Թորքախտաւորը պէտք են փախչիլ
այնպիսի տեղերէ որոնք պարբերական
(périodique) հոլեր ունին, վասն զի հո-
վերն փնասակար են շատ փոշի վերցնել-
նուն և աստիճանի արագ փոփոխութիւններ
պատճառներուն համար: Իսկ գալով ճամ-
բորդութիւններուն՝ զիտուած է թէ ծովա-
յիններն աւելի հանգիստ և փոշիալից չը-
լալով՝ առաւելութիւն ունին շոգեկառքին-
ներուն վրայ որոնք մանաւանդ երբ ստէպ
կրկնուած են՝ կը յոգեցնեն հիւանդը և
հետեւաբար փնասակար են: Չմեռաւոր
Նգիպտոս կամ ուրիշ տաք երկիրներն անց-
նելի անհրաժեշտ բան մը չ'է ինչպէս
կարծուեցաւ առաջ. կրնան հիւանդներն
օգուտներ տեսնել բայց գէշցողներուն թիւն
ալ 100 ին 10 էն մինչեւ քսանուէկ
կ'իլլէ!...: Ժամանակին Թորքախտին դէմ
Pegli, Nervi (Genovaի մօտերն) մեծ
անուն ունէին, ինչպէս նաեւ Վենետիկ
քաղաքն ուր մասնաւորապէս փոշի չ'ըլլա-
լուն պատճառաւ՝ Թորքախտաւորներն կը լե-
ցուին զարուհէն մինչեւ աշնան սկիզբներն.
այժմ այդ տեղուանքը (ինչպէս Pisa և
ուրիշ շատ տեղեր) գաղտնիներուն թիւը շատ
քիչցած է. այսու հանդերձ Darenberg
Գերմանիայէն և Scarpa Թորինոյէն դեռ
կը շարունակեն իրենց հիւանդները մաս-
նաւորապէս Վենետիկ զրկել՝ զգալի օգուտ-
ներ ստանալով:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԱՐՏԵԱՆԱ

Շարայարելի

ՆԱԲՈՒՆԵՐՆ Ա և ՀԱՅԵՐԸ

Նաբոլէոն Ա, գործնական մարդ, զիտաւորու-
թիւն ունէր՝ Շահաբադի մամ' Ռայկական գաղ-
թականութիւն մ' հաստատելու Ֆրանսայի մէջ.
Գոմէ այդ տեղեկութիւնը կը գտնիմք 1825ի թիւ-
թի մը մէջ, Revue Britannique, չաւ. Գիտա-
digitised by

կան, վաճառականական, ճարտարարուեստական
լուրեր» վերնագրին ներքեւ կը կարդամք.

«Հայերն դպրոց կալեպաշտին մէջ. — չոս ամե-
նուն փախկած է այս դպրոցի յաղորդութիւնը.
այս բան մեծաւ մասամբ յաւաք կու գայ ամ-
կից՝ որ Հայիցը՝ քրիստոնէայ ըլլալով՝ ուշադրու-
թիւնն իր գրաւեծ Խորայլէի որդոց մեծաւ
ցրուած են երկրիս հրեայք, քրիստոնէայ իշխան-
ներու պաշտպանութիւնը խնդրելով, Հայիցը գոր-
ծունէայ եմ և ինչացի, և վաճառականութեամբ
ունեցած յարմարութիւնսն՝ աշխարհածամբ է.
Նաբոլէոն ծրագիրը կազմած էր՝ անոնցմէ գաղթա-
կանութիւն մը հաստատելու Ֆրանսայի մէջ (Napoléon
avait formé le projet d'en établir une colonie
en France) և պաշտպանած էր զամոնք՝ որ իտա-
լիոյ մէջ հաստատուած էր»:

Աղիքսանը կայսրն ալ շատ մղաստատոր ե-
րեցած էր Հայոց մկաւտամբ, իր տէրութեամբ
մէջ գտնողներուն թոյլ տուած էր եկեղեցի մը
շինել փոքրաքանակի մէջ՝ և դպրոց մը՝ Մուս-
կուլայի յիտոյ Հայոց պատրիարքին՝ Ս. Անդրէա-
սի խաչը տուաւ, որ Ռուսիոյ ամենէն մեծ շքամ-
բն էր, Անգլիական ընկերութիւնը՝ ճեղկաստա-
նի տիրապետութեամբ առաջին տարիներէն ըսկ-
սիսի՝ պաշտպանած էր Հայիցը և զամոնք գոր-
ծածած իբրեւ վաճառականական գործակալներ
և պաշտպաններ:

Բայց ինչ որ շատ քարծր գաղափար կու տայ
իրենց մկաւրացի մասին՝ այս է որ՝ վաճառա-
կանութեամբ ամենատար ըլլալով Ռամդերմ' չեն
կարդիր իրենց միտքը մշակել՝ ուսումնասիրե-
լով թէ՛ միւր գիտութիւնները թէ՛ իրենց մասեւ-
նագրութիւնը որ շատ ճոխ է և շատ հմտաբո-
քրական գործեր կը պարունակէ. Վերջին 14 յու-
նուարին, աշակերտաց քննութիւնը լսեցաւ պար-
գեւաբաշխութեամբ, Հայ աշակերտները արտա-
սանցին՝ աչքի գարնոց կորովով և ճշգրտութեամբ՝
Սիլիթացի դիւսպաններու ճառը՝ Մեծն Աղեքսան-
դրի առջեւ, Պօղոս Առաքելոյն ճառը՝ Ագրիպպա-
սի առջեւ, խօսակցութիւն մը՝ քանոն թիպաւո-
րի և իր պալատականաց միջեւ. հայերն քանի
մը ճառեր ալ արտասանեցին՝ որ շատ ճափա-
հարուցեցան»:

Պէտք է ստուգել՝ Նաբոլէոնի կիսապարտութեանց
մէջ՝ թէ ստուգել է թիւրիս տուած տեղեկութիւ-
նը, և թէ Նաբոլէոն՝ իմէ պարսպաճնելու մէջ
ներշնչուած է Հայից բերել ի Ֆրանսա:

* * *

Walt Witman ամերիկացի բանաստեղծ մ'է,
աւելի տարրերմակ քան ինքնատիպ, իր ղիցագ-
նորգութիւնը՝ Խոռո աերեւոյ վերնագրով՝ այս-
պէս կը սկսի. «Ես իմըզիմքս կ'իրգծեմ, պարզ և
բաժանիւր անծ մը. . մարդը կ'իրգծեմ՝ գիտում
ծայրէն՝ մինչեւ ոտքին բնամատը»:

Salut au monde երգին մէջ ուր բոլոր ազգերում
իր սէրը կը յայտնէ՝ Հայոց բաժինն ալ կայ .
«Գում, ո՞վ մտածկոտ Հայ, որ կը խորթիս Նփրա-
տի վտակներէն միոյն քոյ, դու որ Նիմուէի ա-
ւերակներում մէջէն կը մայիս, գում, որ Այրա-
բատ լեռնու վրայ կ'ըլլայ... բարեւ ձեզ, իմ սէրու
կ'ուղարկեմ ձեզի ամենուր, Ամերիկայէն» . — փո-
խադարձ բարիւններ!

* * *

A.R.A.R.®